

DÖĞERLERE DÂİR

Faruk Sümer

Döğerlerin adına ilk def'a olarak Kâşgarlı Mahmud'un XI. asrın ikinci yarısında yazmış olduğu meşhur eserindeki yirmi iki Oğuz boyuna ait listede rastgelinmektedir. Bu büyük Türk müellifi, listesinde bulunan diğer Oğuz kabîleleri gibi, Döğerlerin de yalnız adlarını kaydetmiş, mal ve dâvârlarına vurdukları damgalarının şeklini göstermiştir¹. Kitabın XIII. asrın başlarında Hindistan'da yazan Fahrüddin Mübârekşah, pek tanınmış oldukları için zikrettiğini söylediği Türk kavimleri arasında Oğuz boylarından mühim bir kısmının da adı geçiyor ki (bizim hesabımıza göre bu kabîlelerin sayısı 15 dir), bunlardan birisi de Döğer'dir². Moğul-İlhanlı veziri tabib Reşidüddin'in riyasetindeki bir hey'et tarafından XIV. asrın ilk çeyreğinde telif edilmiş olan *Câmi üt-tevârih*, bir çok hususlarda olduğu üzere, Oğuzlar'ın ensab ve destanî tarihleri hakkında da hususî bir değer taşımaktadır. Burada Döğerler, Oğuzlar'ın asil ve şerefli kolu sayılan Boz-oklar arasında gösterilmekte ve taşıdıkları adın «toplanmak için» veya «bir araya gelmek maksadıyla-sebebiyle» suretinde anlaşılan izahı verilmektedir³.

¹ *Divân u lâgat it-Türk*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul, 1333, I, s. 57; türkçe tercümesi Besim Atalay, 1939, I, s. 57.

² *Tarih-i Fahrüddin Mübârekşah*, nşr. E. Denison Ross, London, 1927, s. 47. Esere Türk kabîlelerine ait sahifenin fotokopisi de ilâve edilmiştir ki, gerek metinde gerek burada Döğer adı روكر suretinde yazılmıştır. Mukaddime de kitabda geçen Türk kavim ve kabîlelerini *Divân u lâgat it-Türk*'dekilerle karşılaştıran Gerard Clauson, metindeki روكر ün Kâşgarî'nin listesindeki Döğer'den başkası olmayacağını fark edemiyerek, bu kelimenin, daha evvel geçen Urukün (Üreğir, Yüreğir) adının bir tekrarı olduğunu söylemiştir (s. XIV).

³ دوم: دوكر يعنى بجهت كورد آمدن. Topkapı-sarayı, Revân kütüphanesi, nr. 1518, varak 18 a; Berezin nşr., s. 33. Fransız âlimi P. Pelliot, Berezin'i tenkidle bu cümledeki cihet kelimesinin edat (préposition) değil, isim olduğunu beyan ederek mezkûr cümlenin «bir yerde toplanmak (se rassembler en un lieu)» suretinde tercüme edilmesi lâzım geleceğini söylüyor (*Notes sur l'histoire de la Horde D'or suivi de Quelques noms turcs d'hommes et de peuples finissant en «ar»*, Paris, 1950, s. 191). Lâkin, Berezin'in bu cümledeki cihet kelimesini «için, sebebiyle, maksadıyla» mânalarında olarak edat suretinde kabul etmesi bize gramer bakımından daha doğru gibi görünüyor. Reşi-

Lâkin hemen kaydedelim ki, bu izah ilmi bir kıymeti haiz değildir. Büyük Fransız âlimi P. Pelliot'nunda söylemiş olduğu gibi⁴, bu kabîlenin adı, dök-dük-(eski şekli tük ve tök) kökü ile alâkalı olup, bu kökün dögmek-dügmek- (yenmek, mağlûp etmek) halindeki fi'linin ihbariye siygası müzariindeki müfret gâibe delâlet eden şeklidir. Türkçe'de fiillerin mezkûr siyga müzariinin müfret gâibindeki bu şeklinin sıfat, ismi fâil ve isim makamlarında kullanıldığı ve şahıslara bir isim olarak verildiği malûmdur. Bu mülâhazaya binaen Döğer, ifadesinde kat'iyet ve daimîlik olmak üzere, «döğen», «yenen», «mağlûp eden» mânasına gelmektedir. Bir kısmını Pelliot'nun da zikrettiği, Apar-Avar-Hazar, Bulgar, Suvar adlı Türk kavimleri ile Avşar Oğuz boyu, Kaçar Türkmen kabîlesi ve Sancar, Tapar, Bozar, Yapar, Biçer ve Çapar gibi Türk hükümdar ve beylerinin adları da bu kabildendir.

Reşidüddin, Döğerler'in, Kâşgarlı Mahmud'unkinden oldukça farklı görünen damgalarının şeklini verdikten sonra, yırtıcı kuşlardan kartalın onların Yazır, Dodurğa ve Yaparlı boyları ile müşterek ongunları yani totem kuşları olduğunu bildirmektedir. Yine aynı müellifin eserindeki Türkler'in tarihi ve Oğuz Han'ın cihangirliğinin hikâyesi kısmında bu kabîle ile alâkalı bir iki kayıt göze çarpmaktadır. Bunlara göre Oğuz Han'ın torunu olan Dik-Yavkuy (yabgu) Han zamanındaki ileri gelen Oğuz beyleri arasında Dib-Cenkşü

düddin'in, Döğer adının izahında «bir yerde toplanmak» mânasını ifade etmek için becî-hetî (بجہتی) veya «der yek ca-mevzi-» ve buna benzər isim halinden birini kullanacağı bilhassa hatıra gelmektedir. Pelliot'nun dediği veçhile cihet kelimesi isim olarak kabul edilirse o zaman cümleinin mânâsı doğrudan doğruya «tarafa toplanmak» suretinde olsa gerektir. Bununla beraber bu Fransız âlimi belki de haklıdır. Eserini Osmanlı hükümdarı Murad II. zamanında kaleme almış olan Yazıcı-oğlu, Döğer adının «dirilmek-derilmek, yani toplanmak-için bir yere geleler» mânasında olduğunu (*Tarih-i âl-i Selçuk*, Topkapı sarayı, Revan, nr. 1890, s. 22), söylemektedir. Ebul-Gâzi, «Döğerning manası töğerek-yahut tökerek-توکرك timek bolur» sözüyle başka bir izah tarzı veriyor (*Şecere-i Terâkime*, T. D. K., İstanbul, 1937, vrk. 25 a; *Şecere-i Türk*, nşr. Baron Desmaisons, Petersbourg, 1871, s. 28). Lâkin biz onun, bu توکرك kelimesi ile ne gibi bir mânayı kasdettiğini kat'i olarak bilmiyoruz. Belki Ebul-Gazi bu töğerek yahut tökerek ile dögmek'den döğer veya dökme'den döker'in çağatayca şekil ve telâffuzunu söylemektedir. Nâşir B. Desmaisons bu adı yuvarlak (rond) kelimesi ile tercüme etmiştir (s. 28). XIX. asrın birinci yarısında Oğuz Han ve evlâdına dâir yazmış olduğu risalesinde, Münşi Mirza Ebul-Kâsım, Döğer adının toplayıcı جامع الشتاب کرد آورنده است یعنی جمع الشتاب demek olduğunu yazmaktadır (*Mecmu'a-i Mirza Ebul-Kâsım*, Tebriz, 1294, s. 414; müellifin Döğerler'e dâir verdiği malûmatın tam metni 71 nr. lı notda gösterilmiştir). Bu kabîle adının menşe ve mânası hakkında Houtsma, Vambery, Erdmann, Berezin ve diğer müsteşriklerin fikirleri için Pelliot'nun yukarıda zikredilmiş olan Notes sur l'histoire de la Hord D'or (s. 191-192) adlı eserine bakınız.

⁴ Bundan evvelki nota bakınız.

(دب جنكشور) ve oğlu Dürkeş (درکش, «dal» in zammesiyle, Türkeş) ve Taş Beğ (طاش بيك) ile Bilgü Beg (بينو بيك) Döğerler'den olduğu gibi, mezkûr Han'ın beşinci halefi Ala Atlı Kişi (As) Donlu Kayı İnal Han ümerasından birisi de yine bu kabileden idi⁵. Bu bilgilere bir kıymet vermek icabederse denilebilir ki, Döğerler, Oğuzlar'ın İslâm olmazdan çok önceki tarihlerinde mühim bir mevkie sahib olmuşlardır.

Tedkik etmekte olduğumuz kabilenin, XI. asrın ortalarında Oğuzlar'ın Selçuklu ailesinin idaresinde Orta doğu İslâm memleketleri ile Anadolu'yu fethetmelerinde buldukları ve bilhassa bu sonuncu ülkenin açılma ve iskânında rol oynadıklarına dâir tarihî hiç bir kayda sahib değiliz. Lâkin hemen ilâve etmek gerektir ki kaynakların bugünkü durumunda böyle bir söz yalnız Döğerler hakkında değil, Kınık ve Yıva gibi bir kaç teşekkül müstesna olmak üzere Oğuz kabilelerinin kısmı azamı için de söylenebilir. Bununla beraber, Döğerler'in Selçuklu fütuhatına kuvvetli bir surette katıldıkları hükmünü bize tereddütsüzce verdirebilecek mühim bir kayıt var ki, bu kayıt, Memlûk müelliflerinden Şemsüddin Muhammed b. İbrahim el-Cezerî'nin (1260 - 1339), meşhur Türkmen hanedanı Artuk-Oğulları'nın bu kabîleye mensup olduğuna dâirdir⁶. Merhum Ali Emiri Efendi Artuklu sülâlesinin sikkelerindeki damgalara bakarak, bu sülâlenin Kayı boyundan çıktığını iddia etmiş⁷ ve merhumun bu iddiası da ilim âleminde kabul edilmişti. Lâkin şu söz belki kat'î olarak söylenebilir ki, Artuklu paralarında görülen damga⁸ ne Kâşgarî, ne Reşidüddin ve ne de Yazıcı-oğlu'ndaki Kayı damgasının aynıdır⁹. Keza Artuklu damgasının Kâşgarlı'nın Oğuz kabileleri damgalarından en ziyade Kayı'ninkine benzediğini, bilhassa Şemsüddin Cezerî'nin bu kaydından malûmatdar olduktan sonra, iddia etmek, pek kolay olmasa gerek. Eğer Kâşgarlı'daki Döğer damgası, Kayı'nınki kadar Artuklu damgasına benzemiyorsa Yazıcı-Oğlu'ndaki

⁵ Topkapı sarayı, Hazine ktp., nr. 1653, vrk. 385 b.

⁶ Fuad Köprülü, Artuk-oğulları, İslâm Ansiklopedisi, cüz 8, s. 617.

⁷ Mardin mülûk-i Artukiye tarihi, İstanbul, 1331, s. 7.

⁸ Artuklu meskûkâtındaki damgaların şekli şu şekildedir: $\begin{array}{c} \vee \\ \vee \end{array}$ (İsmail Gâlib, *Meskûkât-ı Türkmaniye kataloğu*, Kostantiniye, 1311, s. 12, numara 14; 13, nr. 17; 25, nr. 25; 26, nr. 27; 28, nr. 31; 34, nr. 43; 55, nr. 78; 65, nr. 95). Bazı Artuklu paralarında da şu işaret görülüyor: \vee (aynı eser, s. 37, nr. 48; 45, nr. 62; s. 59, nr. 85; 81, nr. 106). Artuklu prenslerinden İl-Gazi oğlu Hüsamüddin Temur-taş'ın bir parasında ise (s. 25, nr. 25) her ikisi de vardır.

⁹ Kolayca mukayese imkânı verebilmek için Kayı damgasının, Kâşgarlı, Reşidüddin ve Yazıcı-oğlu'ndaki şekillerini gösteriyoruz:

Kâşgarlı
| \vee |

Reşidüddin
| ϵ |

Yazıcı oğlu
| \vee |

Döğer damgası¹⁰ bize, bütün müellifler tarafından resmolunan damgalar içinde en fazla Artuklu damgasına benzeyen damga olarak görünüyor. Bütün bu sözlerle demek istiyoruz ki, Artuklu hânedanın Döğerler'den olduğuna dâir adı geçen Memlûk müverrihinin kaydı bize göre ihmal olunamayacak bir kıymet taşımaktadır. Şayet kuvvetli delillerle Artuklu ailesinin Kayı veya diğer bir Oğuz kabilesinden olduğu reddolunamaz bir surette isbat edilirse o zaman Şemsüddîn Cezerî'nin kaydı şu bakımdan yine mühim bir hakikatı ifade etmektedir: Döğerler XIII. asrın ikinci ve XIV. asrın birinci yarısında Mardin ve Diyarbakir bölgelerinde kuvvetli siyasî bir teşekkül halinde yaşıyorlardı. XIV. asrın ikinci yarısında ise onlarla alâkalı tarihî bilgiler başlamaktadır. Lâkin bunlardan bahsetmeden önce, Döğerlerin-iştirâkları ne nisbette olursa olsun-Selçuklu fütuhâtına katıldıkları ve hattâ Sultan Sancar'ı mağlûp ve esir eden Oğuzlar arasında buldukları kanâatında olduğumuzu da söylemeliyiz.

I. Memlûk devrinde Döğerler

XIV. yüz yılın ikinci yarısının sonlarında yazıldığı anlaşılan müellifi meçhul *Kitabu icâbet is-sâil ilâ ma'rifet ir-resail* adlı inşa kitabında çoğu memlûk devletine tâbi olup, Suriye ve cenûbî Anadolu'da yaşayan muhtelif Türkmen ulus ve boylarına dâir bir liste mevcuttur. Bu listedeki Türkmen teşekkülleri arasında Döğerler'in de adı geçmekte ve bunların Sâlim adlı bir şahsın cemâati olduğu söylenmektedir¹¹. Gerçekten Döğerler hakkında, Memlûkler zamanına ait tarihî eserlerde bulunan haberler de bu Sâlim'le başlamaktadır.

Müverrih Aynî'nin *Ikd-ul-Câman*'ı ile Makrizî'nin *Kitab us-sulûk*'unda 776 (1374-1375) yılı hadiseleri meyanında kaydedildiğine göre, Türkmen ümerasından Emir Sâlim ed-Döğeri, Irak tüccarlarını öldürerek mallarını yağma eden diğer bir Türkmen beyi Yahmur¹² oğlu Şihabüddîn Ahmed'in Memlûk sultanı tarafından affedilmesi için annesini bu Türkmen emiri ile birlikte Mısır'a göndermiştir. Memlûk hükümdarı Melik Eşref Şaban, Sâlim Bey'in annesinin Yahmur (Yağmur?)

¹⁰ Kâşgarlı, Reşidüddin ve Yazıcı-oğlu'ndaki Döğer damgaları :

¹¹ الدكرية - جماعت سالم الدكرية. (*Kitab u icâbet is sâil ilâ ma'rifet ir-resail*, Paris, Bibl. nati, manuserits arab, nr. 4437, vrk. 47). Bu eserden naklen Kalkaşendî, *Sabh ul a'sa'*, Kahire, 1915, VII, s. 282. Metinde الدكرية, الدكرية suretinde çıkmıştır.

¹² يتحمر, ihtimal yağmur.

oğlu hakkındaki Őefaâtını kabul etmiş ve hattâ bu Türkmen emirine Mısır'da ikta' vermiŐtir. Vazifesini bu suretle baŐarı ile ifa eden ve Sultandan ikram gören Sâlim'in annesi oğlunun yanına dönmüŐtür¹³.

785 (1383) yılında Kara-koyunlular reisi Kara Mehmed ile Şimalî Suriye'deki Bozdoğan Kabilesi beylerinden Ziya'ül-mülk¹⁴, Musul hacılarının yollarını keserek, mallarını zapteden Döğer emiri Sâlim'e karşı ittifak edüb, birlikte onun üzerine yürümüŐlerdir. Sultan Berkuk'un Haleb nâibi Yelbuğa en - Nâsiri, bu hâdisle ile alâkalı olarak askeri ile Haleb'den Ruha (Urfa) ya geldiği sırada Kara Mehmed ve Müttefiki Bozdoğan oğlu Ziya'ül-Mülk, 12 binden ziyade bir kuvvetle Sâlime hücum ederek onu bozguna uğrattılar. Bu muzafferiyet üzerine galibler Sâlim Beyin obalarını yağma etmek suretiyle pek çok ganimet ele geçirdiler. Sâlim, Kal'at ül-müslimîn'e doğru kaçmıŐtı. Lâkin Kara Mehmed etrafı yağmalayarak kendisini Őiddetle takip etmekte idi. Sâlim bu takipten güçlkle kurtularak kefeni boynunda olduğu halde vak'ayı uzaktan seyretmekte olan mezkûr Haleb nâibi Yelbuğa en-Nasiri'ye dehalet etti. Döğer Beyine iyi bir kabul gösteren Yelbuğa onu beraberinde Haleb'e götürdü ve oradan Mısır'a yolladı¹⁵. Aynı yıl Rebiülahir'inin 19 unda (21 Haziran 1383) Kahire'ye gelen Emîr Sâlim, Sultan Berkuk'dan ikram görmüş, hil'at giyerek kendisine Haleb Tablhâne emirliđi¹⁶ tevcih olunmuŐtur¹⁷.

¹³ Aynî, *İkd ul cumân*, Veliiüddin Efendi ktp, nr. 2395, s. 183-184; Makrizî, ... وفي حامس عشر شوال قدمت ام سالم الكبرى امير التركان بنواحي الابلسان... (Kitab us-salûk, Fatih ktp., nr. 4386, vrk. 186 a-b) diyerek, Sâlim'in Elbistan havalisinde Türkmen emiri olduğunu söylüyor ki, diğer kaynaklar bunu teyid etmemektedirler. Sâlim Bey'in yurdunun, Ca'ber mıntakası olduğunu ve bu mıntaka ile Urfa ve Haleb arasındaki yerlerde faaliyette bulunduğunu da kat'i olarak bildiğimize göre (metni takib ediniz), Makrizî'nin bu kaydının doğru olmadığına hükmedebiliriz. Aynî, mezkûr eserinin birinci cildiinde Türk ensabı hakkında bilgi verirken yukarıda adı geçen Yahmur oğlu Enîr Őihabüddin ailesinin (بنو يحمور), Yağmur oğulları (بنو يحمور) ve Kara-koyunlu beyi Kara-Mehmed'in Diyarbekir havalisinde sakin olan Türkmenlerden olduklarını söylüyor (nr. 2374, s. 514).

¹⁴ Bu meşhur Bozdoğanlı Türkmen kabilesinin, bâzı delil ve iŐaretlere göre, Varsak ulusuna dahil teŐekküllerden birisi olduğu anlaşılıyor ki, Varsaklar'a dair hazırlanmakta olduğumuz bir tedkikte bu hususta mufassal malûnat verilecektir. Bozdoğan-oğlu Ziya'ül-Mülk, bilâhare Erzincan meliki Mutahharten'in hizmetine girmiŐ ve sonra Sivas ve Kayseri hükümdarı Kadı Burhanüddin'ine ümerası meyanına dahil olmuştur. Kardeşi emîr sad'ül Mülk ise kendisi Mutahharten'in yanında iken Kadı Burhanüddin'in hizmetinde idi (*Bezm ü rezm*, nşr. Kilisli, İst., 1928, s. 486, 491, 504, 505).

¹⁵ Makrizî, *ayn.*, *esr.*, nr. 4:85, vrk. 11 a-b.

¹⁶ Bu memuriyet hakkıada, İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal* adlı eserine bakınız (İstanbul, 1941, s. 315, 343, 349, 351, 449, 457, 461).

¹⁷ Makrizî, *vsr.* 12 a; İbn Taarîberdi, *en-Nucûm uz zâhire*, nşr. Popper, Kaliforniya, 1932, V, s. 372.

791 (1389) de Kara-koyunlu beyi Kara Mehmed'in müverrih İbn ül-Furat ve Aynî'ye nazaran kardeşinin oğlu olan Kara (Pîr) Hasan b. Hüseyin Bey tarafından katli üzerine Kara-koyunlular arasında ihtilâf çıkmıştı, biri Pîr (Kara) Hasan ve diğeri maktul Kara Mehmed'in oğulları Mısır ve Kara Yusuf etrafında olmak üzere iki kısma ayrılan Kara-koyunlu Türkmenleri yekdiğeriyle kanlı bir mücadeleye girişmişlerdi. Sâlim Bey bunların arasına girerek iki tarafı barıştırmıştır¹⁸. Bu suretle Kara-koyunlular arasındaki mücadele bir müddet sükûn bulmuştur. Bu hâdiseyi müteakib Sâlim Bey ve ailesi ile Kara-koyunlu hânedanı arasında daimî surette devam edecek bir dostluğun teessüs etmiş olduğunu görüyoruz.

1390 da ikinci defa olarak Mısır tahtına cülûs eden Berkuk kendisinin halledilmesinde en mühim rolü oynayan Türk Memlûk ümerasından meşhur Mintaş'ın Sâlim ed-Dögeri tarafından yakalandığını haber almış ve Haleb'e vusûlünde şehrin valisi Kara Demirdaş'ı Mintaş teslim almak üzere Döger beyinin yanına göndermişti. Sâlim Bey ve maiyetinde bulunan Dögerler Ca'ber yöresinde oturuyorlardı. Haleb nâibi Kara Demirdaş, Mintaş'ı teslim almak için, Sâlim'in karargâhında dört gün beklemişse de Döger emiri talebi yerine getirmekte taallül göstermiştir. Sâlim'in beklenmedik tarzdaki hareketine kızan Kara Demirdaş, emrindeki askerlere, Döger beyinin karargâhını yağmalattırması ve onun adamlarından bazılarını da öldürtmüştür. Bereket versin Sâlim, yanında Mintaş da olduğu halde Sincar'a kaçabildi. Bu hâdisenin hemen akabinde, Mintaş'ın eski arkadaşı Şam (Demaşk) valisi Yelbuğa en-Nâsirî, hâlâ Sâlim'in karargâhında bulunan Kara Demirdaş'ın yanına gelmiş ve onu, yaptığı hareketten dolayı ayıplamış ve hattâ daha ileriye de giderek Haleb nâibine hakaret etmiştir. Lâkin bu hâdiseye Berkuk'da, Yelbuğa'nın eski arkadaşı Mintaş'ı gizlice himaye ettiği şüphesini uyandırdı. Bu sırada Sâlim Bey de Memlûk hükümdarına gönderdiği mektupta Mintaş'ı Yelbuğa'nın arzusu üzerine kaçırmış olduğunu bildiriyordu¹⁹. Bu haber 1389 senesi başlarında Berkuk ve onun Çerkesleri'ne karşı Türk memlûklerinin giriştiği isyan hareketini Mintaş'la beraber idâre ederek muvaffakiyetle sona erdiren Yelbuğa'nın mahvına sebep oldu. Haleb'e dönen Yelbuğ'a bazı yakın adamları ile derhal tevkif edilerek öldürüldü. Bu hâdiseden sonra

¹⁸ İbn Hacer, *Enba ul-gumr*, Süleymaniye, Yeni-cami ktp., nr. 814, vrk. 69 a; Veliyüddin Ef., nr. 2340, vrk. 115 b.

¹⁹ İbn ül-Furat, Beyrut, 1936, IX, s. 269, 270, 271; Makrizî, vrk. 218 b, 219 a; Takîyüddin İbn Kâdi Şuhbe, *Zeylu düvel il İslâm*, Paris, Bibl. nati, nr. 1599, vrk. 62 a; İbn Tanrıberdi, V, s. 542-543.

Sâlim'in Mintaş'ı terkettiği anlaşılıyor. Nitekim o, Mintaş'ın Türkmen beylerinden Bozdoğan-oğlu ve İnal-oğlu ile âl-i Fadl'dan Arab emîri Nuayır ile ittifak ederek Mısır sultanına karşı 1393 yılında giriştiği son harekette bulunmamıştır.

Makrizî'nin bir kaydına göre, Döğer beyi Sâlim, Temür'ün adamlarından Dulat (Devlet) Hoca'yı esir alarak Kahire'ye göndermiş²⁰ ve az sonra bizzat kendisi de Memlûk paytahtına gelip, hizmetinin mü-kâfatı olmak üzere Sultan Berkuk'dan hil'at giymiştir²¹. Bundan sonra, kaynaklarda Suriye Döğerleri'ni siyasi sahneye çıkarmış olan Sâlim Bey'den bahsolunmuyor. İbn Tanrıberdi 831(1398) yılı hadiseleri arasında Ca'ber nâibliğinin Dımaşk Hoca'ya -ki Sâlim Bey'in oğludur- tevcih edildiğini yazmaktadır²². Bundan Sâlim'in mezkûr tarihte veya ona pek yakın bir zamanda öldüğü istidlal olunabilir. Sâlim'in kendi yerine geçen büyük oğlu Dımaşk Hoca'dan başka Gökçe Musa ve Hasan Beg adlı oğullarını ve Bahadır Hacı namındaki biraderini de tanıyıyoruz.

Babasının vefatından sonra Döğer Türkmenleri'nin başına geçen Dımaşk Hoca,²³ Temür istilasının yakın doğuda meydana getirdiği

²⁰ Vrk. 256 b, 257 a.

²¹ Vrk. 268 b.

²² *en-Nucûm uz-zâhire*, VI, s. 7.

²³ Bu Döğer beyinin adı, görüldüğü gibi, Dımaşk yani Şam şehri ile alâkalıdır ki, o zamanlarda şehir ve ülke isimleri diğer bazı Türk ve Moğol ümerası tarafından da taşınmaktaydı. Bizzat bu Döğer beyinin biraderinin oğluna Mısır denildiği gibi, Kara-koyunlular beyi Kara-Mehmed'n büyük oğlu da Mısır Hoca olarak anılıyordu. Kara Mehmed'den sonra Kara-koyunlu reisi olan Kara-Yusuf'un oğullarından birisinin İsfahan, ümerası arasında da Mısır, Şam ve Bistam adlarını taşıyanların mevcudiyetini biliyoruz. Şikâri tarihi'nde sık sık geçen ve vergi tahrir defterlerinin de teyit ettiği Karaman devleti ümerasından Bayburt Bey ile bazı kitabelerde Menteşe beyliği kurucusunun dedesi olarak bulunan Elbistan'ın, isimlerini, Anadolu'nun bu iki kasabasından almış oldukları görülüyor. XV. asrın ikinci yarısında Orta Anadolu'daki Koçhisar mıntakasında yaşayan Bozkır kabilesine adını vermiş olan Bozkır Beğ'in ismi, Konya'nın 100 kilometre cenubundaki Bozkır kazası ile alâkalı olmasa gerek. Çünkü, bu kazanın da ismini, Selçuklular'ın son zamanlarında bu mıntakanın batı taraflarına hâkim olmuş bulunan bir beyden aldığı anlaşılıyor. Esasen bu mıntakanın arazisi, taşıdığı adla tam bir tezad teşkil edecek derecede arızalı ve sarpır. Mıntakaya adını vermiş olan Bozkır Beğ'in torunlarının XVI. asırda mevcut olduğunu biliyoruz. Aynı asırda, Anadolu'nun bilhassa Ankara-Konya hattının doğu ve cenubunda kalan bölgelerindeki köylü ve göçebe Türkler arasında Mısır, Şam, Bağdad, Maraş, ve saire gibi ülke, şehir ve kasaba isimleri taşıyan pek çok kimselerin bulunduğunu vergi tahrir defterleri bize göstermektedir. Bunlarla yan yana olarak da Tatar, Arab ve Bulgar gibi kavim isimleri a'mış bir çok şahıslar da vardır. Bu izahattan sonra şehir ve ülke isimlerinin birer şahıs adı olarak kullanılmalarının eskidenberi devam edegelen bir an'ane mi yoksa sonradan çıkarılmış bir moda mı olduğunu tâyin etmek kalıyor. Arab'ar'da şehir ve ülkeden gelen isimlerin erkek şahıs-

karışıklıklardan faydalanıp, yalnız Ca'ber hakimliği ile kanâat etmiyerek etraftaki bazı şehir ve kasabaları da hakimiyeti altına almış ve başına hatırı sayılır bir kuvvet toplamıştır. Ak-koyunlu müverrihi Ebu-bekir Tahranî, Ak-koyunlu beyi Kara-Yülük Osman'ın başlıca hasım-

lara verildiğine dâir tarihî bir misâle rastgelemediğimiz gibi, esasen bunun böyle olması iktiza eder. Çünkü, arabçada şehir ve ülke isimlerinin müennes itibar edildiği malumdur. Lâkin pek nadir olmakla beraber kadınlara bu mahiyette isimler verilmiş olsa gerektir. Kureyş reislerinden Ebu-Süfyan'ın zevcesi meşhur Hind, galiba bu addaki ülkenin adını taşımakta idi. Eski Türkler'de ve Moğollar'da, asılları şehir ve ülkeden gelen isimler konulduğu hükmünü bize verdirebilecek deliller bulunmuyor. Gerçi Selçuklu sultanı Sancar'ın, adını el Cezire'deki Sincar kasabasından aldığı o zamanın müverrihleri tarafından iddia edilmiş ise de, bunun doğru olmadığı ve bu ismin türkçe sançmak fiilinden geldiği bugün kat'i olarak anlaşılmıştır. Moğollar devrinde, ilk önce şehir adını taşıyan şahıs, bizim bildiğimize göre, Gâzan, Ulcaytu ve Ebu-Sâid devrinin tanınmış kumandanlarından Çoban Noyan'ın oğludur ki, ismi Dımaşk Hoca idi. Yine Çoban'ın oğullarından birisine de Tâliş (تالیش), Hafız-ı Ebru, *Zeyl-i câmi üt-tevârih*, Tahran, 1317 h. şemsi, s. 135) deniliyordu. İhtimal bu gence, Âzerbaycan ile Giylan arasındaki Tâliş vilâyetinin adı verilmiştir. Emîr Çoban'ın, oğlu Demirtaş'dan olan torunlarından birinin ismi Mısır Melik olduğu gibi, yine aynı emîrin, güzelliği ile dillere destan olmuş Bağdad Hâtun adlı bir kızını da tanıyoruz. Yine bu devir Moğol askerî ricâlerinden birisinin de adı Mısır Hoca idi (*Hafız-ı Ebrâ*, s. 124). Ebu-Sâid Han devri ile ondan sonraki zamanlarda yaşamış Moğol noyanlarından bazılarının da aynı mahiyette isimler taşıdığı oldukları (msl. Bistam Beg, Kara Bistam) şüphesizdir. İşte biz, bütün bu mülâhazalara binaen, şehir ve ülke adlarının, erkeklere birer isim olarak konmasının, XIV. asrın ilk rüb'unda resmen islâmiyeti kabul etmiş olan İran Moğolları arasında çıktığına ve bunun, o zamandan itibaren Moğol ve Türk beyleri arasında moda halinde taammüm ettiğine kanaiz. Çoban gibi, zamanının müslüman âleminde pek tanınmış bir emîrin çocuklarından bazılarının bu mahiyette isimler taşımaları, bunun kısa bir zamanda bir âdet haline gelmesinde, tabii mühim bir âmîl olmuştur. Âzerbâycan, doğu Anadolu ve el-Cezire'de yaşayan Türkmenler, Moğollar'ın o kadar tesiri altında kalmışlardı ki, çocuklarına meşhur Moğol hükümdar, şeyhzâde ve noyanlarının adlarını koyuyorlardı.

Kara-koyunlular'ı siyasî sahneye çıkaran Bayram-Hoca adını, şüphesiz Emîr Çoban'ın binicilikteki mehareti ile tanınmış olan oğlu Bayram Hoca'dan almıştır. Mezkûr Kara-koyunlu beyinin bir kızının Tatar-Hâtun adını taşıdığını bildiğimiz gibi, torunlarından bazılarında da Moğol hükümdar ve şeyhzâdelerinin ünvanları ile birlikte isimleri konmuştur. XVI. asra ait vergi tahrir defterleri, yukarıda da işaret edildiği üzere, Anadolu'nun doğu ve cenub bölgelerindeki Türkmenler arasında şehir ve ülke adlarının çok konulmuş olduğunu bize, gösteriyor. Hoca kelimesi yukarıdaki bazı misâllerde görüldüğü gibi, şehir ve memleketlere ait kelimeler ve diğer isimlerle birleşerek mürækkeb adlar teşkil etmiştir ki, bunun da mebdei bize göre Moğol devridir ve onların müslümanlığa girmeleri ile ilgilidir. Moğol emîrleri, en ziyade temasda buldukları, sivil devlet erkânı, şehirlerin ileri gelen din, tarikat reisleri ve tüccarlar vasıtasıyla İslâmiyeti kabul ettikleri için, onların taşıdıkları hoca (daha doğrusu hâce) ünvanını diğer bir isimle beraber çocuklarına koymuş olacaktırlar. Yine Moğollar arasında, şeyh ve pîr kelimelerinin diğer bir isimle beraber şahıs adı suretinde istimali de aynı hâdise ile izah olunabilir. Sonuncu kelime, diğer bir isimle (msl. Pir Budak) ve bazan da nisbet eki ile (Pirî) Anadolu Türkleri arasında bir şahıs adı olarak kullanılmıştır.

larından biri olan Dımaşk Hoca'nın, 20 bin evlik bir ilin başında bulunduğunu ve Beni kilâb ve Benî Şâdi adlı Arab kabilelerinden 10 bin çadırın da ona tâbi olduğunu söylemekte ve bu Döğ.er Beyinin Ruha (Urfa), Siverek, Süruç, Harran, Ca'ber ve Rakka şehir ve kasabalarına tasarruf ettiğini yazmaktadır²⁴. Bu sebebledir ki Dımaşk Hoca Ak-Koyunlu ümerasından Mihmad Bey'e hücum ile onu mağlup ve kabilesini garet ettiği halde, Kara-Yülük, bu Döğ.er reisine karşı hiç bir harekette bulunamamıştı. 806(1403/4) de Haleb nâibi Dokmak'a karşı ayaklanan bir şahsa yardım etmek maksadiyle Haleb civarına gelen ve bu şehrin nevahisinde yağmacılık yapan Dımaşk Hoca, Ca'ber'e dönüşü esnasında Suriye'deki Arab emîrlerinin en kuvvetlisi olup, Memlûk kaynaklarında ismi çok geçen Nuayîr b. Hayyâr'ın ani bir hücumuna uğradı. Ca'ber ile onun şimal batısındaki Bâlis arasında bir gün devam eden muharebede Dımaşk Hoca mağlub edilerek öldürüldü (29 Mart 1404) ve başı Nuayîr tarafından Mısır'a gönderildi²⁵. Seyfüddin lakabını taşıyan Dımaşk Hoca'nın ölümü üzerine biraderi Gökçe Musa Döğ.erler'in reisi olmuştur. Bu hadiseyi, Âmid surları önünde Memlûk emiri Çikem'e kazandığı mühim zaferin tes'idi sırasında haber alan Ak-koyunlu beyi Kara-Yülük, Ilgarla Urfa önüne gelerek şehri Döğ.erler'in elinden almış ve burayı kendi hizmetinde bulunan Dımaşk Hoca'nın amcası oğlu Yağmur'a vermiştir²⁶. Lâkin, Kara Yülük çok geçmeden şehri 1000 hanelik kabilesi halkıyla kendisine mühim hizmetler ifa etmiş olan Yağmur Bey'in elinden alarak ülkesine katmıştır. Bu suretle Urfa'yı kaybeden Döğ.erler, Ca'ber ve Rakka mıntakaları ile iktifa etmeye mecbur kalmışlardır. Yağmur, Kara-Koyunlular'ın yardımı ile Urfa'yı geri almak istemişse de muvaffak olamamıştır²⁷.

Dımaşk Hoca'dan beri Ak-koyunlular'la adâvet halinde bulunan Döğ.erler, buna mukabil Kara-koyunlular'ın tabii müttelikleri ve yardımcıları idiler. Bu münasebetle Temür'ün ölümü üzerine Şam nâibi Şeyh tarafından hapisten çıkarılarak serbest bırakılan Kara-koyunlu beyi Kara-Yusuף, 1405 yılında ülkesine dönerken Ca'ber'de Gökçe Musa'ya misafir olmuştur²⁸. Şüphesiz Kara-Yusuף Bey'in 1406 da Temür'ün to-

²⁴ دمشق خواجه که از امراء ذکر بود و بیست هزار خانه را سردار و صاحب اختیار بود و رها و سورج و سورجو و حران و جور (جمع) و رته جمله ازان او بود و ده هزار خانه از اعزب بنی کلاب و شادی اصحاب هم و سورجو و حران و جور (جمع) و رته جمله ازان او بود و ده هزار خانه از اعزب بنی کلاب و شادی اصحاب هم... (Kitab-ı Diyarbekriye).

²⁵ Aynî, *İkd ul-cumân*, nr. 2396, vrk. 204; İbn Hacer, *Yeni-câmi ktp.*, nr. 814, vrk. 130 a; İbn Tarrıberdi, VI, s. 162; Diyarbekriye.

²⁶ *Diyarbekriye*.

²⁷ İbn Tarrıberdi, bu Döğ.er beyinin oğlu ile beraber vebadan öldüğünü 817 (1414) yılı hâdiseleri meyanında haber vermektedir (VI, s. 342).

²⁸ *Diyarbekriye*.

runu Ebubekir b. Miranşah'la Aras çayı kenarında yaptığı, galibiyetle sona eren muharebede ve ertesi yıl Şenb-i Gâzan yakınında yine ona karşı kazandığı kat'i zaferde maiyetinde bulunan ümeradan Musa Döğër²⁰, Ca'ber nâibi Gökçe Musa'dan başkası değildir. Musa Döğër, Yusuf Bey'in Irak-ı Arab hükümdarı Ahmed Celâyir'i 1410 da Tebriz civarında yendiği savaşta da bulunmuştur²⁰. Yine ayrı Kara-koyunlu hükümdarının beylerinden İlyas Döğër adlı biri var ki, bunun Sâlim Bey ailesi ile akraba olub, olmadığı bilinmiyor. İlyas Döğër, Gökçe Musa gibi, Kara Yusuf'un Ebubekir'le olan savaşlarına iştirak etmiş ve 1409 da Pir Ömer'le birlikte hükümdarı tarafından Şeki hakimi Seydi Ahmed'in üzerlerine gönderilmiştir. Timuri müverrihlerinden Hafız-i Ebrû, Kara-koyunlu emirlerinin cenge hazırlanmış olan Şeki hakimine hücumla cesaret gösteremiyerek Şirvan'ın bazı yerlerini tâlan ettikten sonra Tebriz'e döndüklerini yazıyor.²¹ İlyas Döğër'in, bundan sonra bizzat Kara Yusuf tarafında yapılan seferlerde de bulunduğunu ve adı geçen Kara-koyunlu hükümdarının 1420 de Uçan yakınında vuku bulan ölümü üzerine Diyarbekir tarafına gittiğini biliyoruz.²² Bu son malûmata nazaran bu Döğër beyinin sahibî bulunduğu arazinin Musul veya Mardin bölgesinde olduğu tahmin edilebilir.

Kara-Yusuf'un vafatından sonra Kara-koyunlu devletinin başına geçen İskender, ülkesine taarruz eden Ak-koyunlu beyi Kara-Yülük le 1421 senesi başlarında Mardin Nusaybin arasındaki Şeyh-kendi mevkiinde karşılaşmıştı. Ebubekir Tahranî'nin sözlerine göre, Ca'ber hakimi Gökçe Musa, oğlu Mısır kumandasındaki bir kuvveti Kara-Yülük'e yardım için göndermiş ve sonra bizzat kendisi de gelmişti. Lâkin muharebenin en şiddetli bir anında kalben Kara-Koyunlular'a ve İskender Mirza'ya bağlı bulunan Döğërler, kumandanları ile beraber, onların tarafına geçmek suretiyle Kara Yülük'ün bozguna uğramasında mühim bir âmil olmuşlardır²³. Aynı muharebede bazı Döğër beyleri de Kerkük hâkimi Çengellü?²⁴ Hasan'ın maiyetinde olarak Kara-

²⁰ Amir يوسف، پسر حسن سعد را بر میهنه و دینکارا بر میسره، اسعد و بوساط و الیاس و موسی دوکر . . . و پسر عمر و پسر بیک و قراقرج و سلطان همزیک راجایی تعیین فرمود علی پاشا و قرا با امیر یوسف درقول بودند (Hafız-i Ebrû, *Zubdet üt-tevârih*, Fatih ktp., nr. 4371, vrk. 460 b, keza vrk. 422 a); Hasan Beg Rumlu, *Ahsen üt-tevârih*, Nurosmaniye-ktp., nr. 3317, vrk. 11 b.

²⁰ Hafız-i Ebrû, vrk. 406 b, 422 b.

²¹ و در اواسط رجب سنة المذكور جمعی از لشکر یازرا بهاشلامنی پسر عمر و الیاس دوکر بولات شکی که . . . در تصرف سیدی احمد پسر سیدی علی بوده . . .

²² *Ayn. esr.*, vrk. 556 a.

²³ (Diyarbekriye) در اثناء قتال کوچک موسی و جماعت ذکر روی کردان شدند و با اسکندر میرزا پیوستند.

²⁴ *Diyarbekriye*'de جنگو حسن ve Hasan Beg Rumlu'da, (vrk. 27 b) جنگو حسن ki doğrusu da böyle olsa gerek. Bunun bir kabîle adı olmadığı muhakkaktır. Lâkin

koyunlu saflarında bulunuyorlardı ki⁸⁵ mateessüf bu Kerkük ve Taûk emîri ile onun maiyetindeki Döğöer beyleri hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Yalnız, aşağıda bahsolunacağı gibi, Osmanlı devrinde Kerkük havalisinde küçük bir Döğöer oymağının mevcudiyeti şüphesiz bu Döğöer beyleri ile alakalıdır.

Döğöerler ile Ak-koyunlular arasındaki düşmanlık Kara-Yülük Osman'ın 1435 tarihindeki ölümünden sonra da devam etmiştir. Ebubekir Tahranî'ye nazaran, mezkûr Ak-koyunlu beyinin vefatından pek az sonra, torunu Ali Bey oğlu Cihangir, maiyeti ile birlikte Re'sülayn'da kışlarken Döğöerler'in hücumuna maruz kalarak mağlûb ve esir olmuştur. Döğöerler esir aldıkları Ak-koyunlu şehzadesini Mısır'a göndermişlerdir⁸⁶. Döğöer Beyi Gökçe Musa'nın vefat tarihi ve evlâdları hakkında malûmatımız yoktur.

Sâlim Bey'in üçüncü oğlu olan Hasan Beg ve onun oğlu, Memlûk hizmetinde bulunmuşlardır. İbn Tanrıberdi Hasan Beg'in annesinin Kara-Yülük Osmanın kız kardeşi olduğunu söylüyor⁸⁷. Hasan Beg, 1432 de Memlûk sultanı tarafından hil'atlanarak Emîr Ali'nin yerine Buhayra nâibliğine tayin edilmiş ve kendisine 100 kaftan, 100 yay 100 sadak ve otuz at ihsan olunmuştur. Bu Döğöer beyi, nâibi bulunduğu Buhayra'nın Demenhur şehrinde uzun bir müddet vazife görmüş, sonra oğlu burada kendisine halef olmuş ve bunun üzerine Hasan Beg de ailesinin yurdu olan Ca'ber'in hâkimliğini deruhte eylemiştir⁸⁸. 1449 da Berdi Beg es-Seyfi'nin yerine Humus nâibi olan Hasan Beg'i⁸⁹ beş yıl sonra Aclûn nâibliğinde görüyoruz. Hattâ, bu tarihte İran'ın mühim bir kısmı ile Erran, İrak-ı Arab ve Doğu Anadolu'nun bazı yerlerini hâkimiyeti altına almış bulunan Kara-koyunlu hükümdarı Cihanşah, Memlûk sultanına gönderdiği bir mektupta, kendisine elçi olarak Aclûn nâibi Sâlim oğlu Hasan Beg'in gönderilmesini talep

onun mânası ve okunuşunu kat'i bir surette tespit etmek mümkün olmadı. Yalnız kelimedeki birinci harfin müsellese (yani üç noktalı) olduğunu söyleyebiliriz. Bunu da nazarı itibarâ almak şartıyla bu ismin yukarıda da gösterdiğimiz gibi Çengellü suretinde okunması mümkün olduğu gibi, mânasının da okunuşu ile alakalı olduğu tahmin edilebilir.

⁸⁵ *(Diyarbakriye)* وچنگلکو حسن که در کرکوک وطوق بود وچبی از امراء ذکر که باحسن مذکور بودند

⁸⁶ Diyarbakriye. Kadı Ebubekir Tahranî'nin, yalnız Ak-koyunlular tarihi için değil, XIV. ve XV. asırların Türkiye ve İran tarihi için de pek kıymetli olan bu eserini neşretmeye hazırlanıyoruz.

⁸⁷ م فی یوم السبت ثامن صفر خلع السلطان علی حسن بنک سالم الذوکاری احد امراء الترتکان و هو ابن آخت فرایک *(en-Nııcâm uz-zâhîre, VI, s. 652)*.

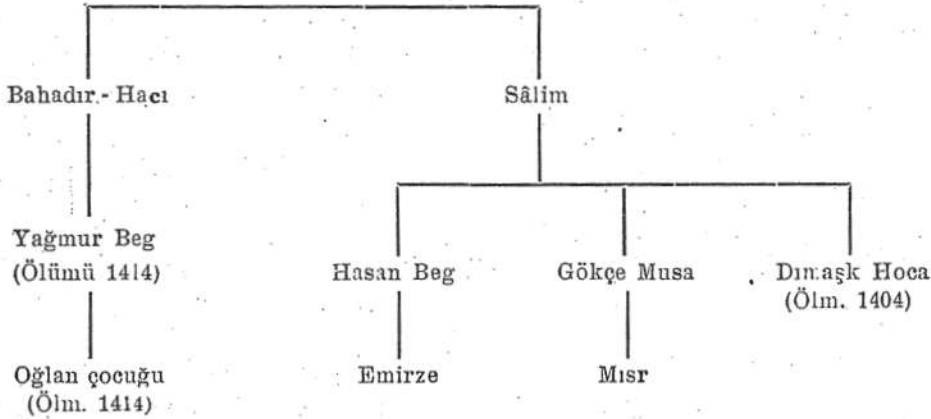
⁸⁸ Gösterilen yer.

⁸⁹ İbn Tanrıberdi, *Havâdis ud-duhâr*, nşr. Poppær, Kaliforniya, 1342, s. 55.

etmiştir. Mısır Sultanı yazdığı cevapta bunun, ancak kendisinin büyük emirlerinden olan Arabşah'ı (Âyînu kabilesi reisi) yolladığı takdirde mümkün olabileceğini bildirmiştir⁴⁰.

Bu Döğer emirinin Emirze aldı oğlu da Memlûk devleti hizmetinde bulunmuştur. 1453 de Mısır'daki üç nâiblikten birisi olan Keşf ül- vechi kıbeli (كشف الوجه قبلى)⁴¹ nâibliğine tayin edilen Emirze'nin⁴² yine aynı yıl içinde vazifesi İskenderiye'nin cenub doğusundaki merkezi Demenhur olan keşf ül- vech il bahrî (كشف الوجه البحرى) ye nakledilmiştir⁴³ ki, onun 1464 de de hâlâ orada bulunduğunu görüyoruz⁴⁴. İbn İyas'ın bir kaydına göre⁴⁵ Emirze 1485 de Kerek nâibliğine tayin edilmiştir.

İşte, Sâlim Bey ve evlâdına dair elde olunabilen bilgiler, şu bahsettiklerimizden ibaret bulunmaktadır. Bunlara göre bu Döğer boy beyi ailesinin şeceresi şöyle yapılabilir.

Meşhur Memlûk müverrihi İbn Tanrıberdi, Sâlim oğullarından ayrı olarak Yar Ali, Mahmûd ve Katı (قطى yahut belki de Kutlu) adlı Döğer emirlerinden de bahsetmektedir. Lâkin ayrı müverrih onların Sâlim Bey ve evladı ile akıbalık münasebetlerine dair hiç bir şey söylemiyor. Bunlar-

⁴⁰ *Ayn. esr.*, s. 279-280.

⁴¹ Bu memuriyet hakkında, bk., İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*, s. 417.

⁴² İbn Tanrıberdi, *en-Nucûm uz-zâhire*, VII, s. 427.

⁴³ Aynı müellif, *Hovadis ud-duhûr*, s. 191.

⁴⁴ *Ayn. esr.*, s. 434.

⁴⁵ *Bedayi' uz-zuhûr fi vekayi id-duhûr*, İstanbul, 1936, III, s. 211.

dan Yar Ali 1439 da Dımaşk yani Şam'da yakalanarak öldürölmüştür⁴⁶. Fakat İbn Tanrıberdi bize, Yar Ali'nin tevkif ve idam edilmesinin sebebini bildirmiyor. Emîr Mahmud Döğörl'e dâir bilgimiz onun, diğörl Türkmen ümerasından Sakalsız-oğlu Tur Ali⁴⁷, İnal oğlu Emîr Ali Yar⁴⁸, Arab Emîri meşhur Nuayir'in oğlu Gâdir ve sair beylerle beraber, Mısır Sultanına kıyam etmiş olan Haleb nâibi Tanrıvermiş'in maiyetinde bulunduğuna dairdir. 1439 da Haleb valisi Tanrıvermiş ve yanında bulunan mezkûr emirlerle Hama nâibi Berdi Bey arasında Haleb civarındaki Babül-makam'da yapılan şiddetli çarpışma, ancak iki taraftan birçok insanın ölmesi ile sona ermişti⁴⁹. Katı' ya gelince o, 1453 senesi başında Buhayra nâibi idi⁵⁰.

II. Osmanlı Devrinde Döğörl

Haydar Çelebi ruznâme'si⁵¹ ne ve tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran, Suriye'yi kendi topraklarına katan Osmanlı devleti bu ölkede ikta sahibi olan Türkmen ve Arab emîrlerini yerlerinde bırakmıştır. Nitekim Döğörlerin'de Ca'ber'i muhafaza ettikleri Kemal Paşazâde'nin bir kaydından anlaşılıyor⁵². Vergi-tahrir defterlerine gelince onlardan da XVI. yüz yılda muhtelif yerlerde olmak üzere bazı Döğörl oymaklarının yaşadıklarını öğreniyoruz ki, aşağıda bunlardan bahsolunacaktır.

Başbakanlık arşivi'nde bulunan vergi tahrir defterlerine göre, Döğörl adını taşıyan teşekkülleri Haleb Türkmenleri, Şam, Boz-ulus, Kerkük ve Sis (Kozan) mintakalarında yaşayan Türkmen aşiretleri arasında görüyoruz.

1. Haleb Türkmenleri'ne dahil bulunan Döğörl şubesi, Kanunî Süleyman devrinin ilk yıllarında Haleb Döğörlü ve Hama Döğörlü olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Bunlardan Korkmaz ve Mahmud kethüdalara

⁴⁶ *en-Nacûm uz-zâhire*, VII, s. 95.

⁴⁷ Şimalî Suriye'deki en meşhur Türkmen boy beyi ailesinden birisi olan Sakalsuz oğulları mevcudiyetlerini Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında da muhafaza etmişlerdir.

⁴⁸ Emîr Ali Yar, şimalî Suriye'deki mühim bir Türkmen teşekkülü olan İnal kabilesinin reisidir (bu kabîle hakkında malûmat için, Avşarlar'a dâir yazımıza bakınız, *Köprölü Armağani*).

⁴⁹ *en-Nacûm uz-zâhire*, VII, s. 95-96.

⁵⁰ *Ayn. esr.*, VII, s. 398.

⁵¹ «Arab ve Türkmen beğlerinden sâbika tasarruf idegeldükleri yine mukarrer olub menşurları mucibince tasarruf itdiresiz deyu Haleb beğine hükümler yazıldı» (Feridun Bey, *Münşeât-ı Selâtin*, İstanbul, 1274, I, s. 498).

⁵² *Tarih-i âl-Osman*, Nurosmaniye ktp., nr. 3078; vrk. 8 b.

tâbi bulunan Haleb Döğeri Cemâatı 230 vergi evinden⁵³ müteşekkildi. Hama Döğeri kısmı ise biri 163, diğeri 36 evlik iki oymağa ayrılmıştı. Yine Kanunî devrine ait, fakat yukarıdakinden biraz daha sonra yazılmış bulunan diğeri bir defterde, bu Döğeri şubesinin Haleb Döğeri kısmı da iki oymak suretinde gösterilmiştir⁵⁴. Hama Döğeri'ne gelince, bu defterde de yeni iki oymak halinde olup, bunlardan Demircili adını taşıyan teşekkülün Hama taraflarında yaşadığı kaydolunmuştur. Haleb Türkmenleri'ne dâir XVI. yüz yılın ikinci yarısında yazılmış bulunan defterlerden, bu Döğeri şubesi nüfusunun artmış olduğu anlaşılıyor. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü arşivindeki mufassal bir defterde, Haleb Türkmenleri Döğeri'nin Haleb Döğeri kısmının üç oymağa ayrılmış olduğu görülüyor ki, bunlardan 14 evlik Döğeri oymağı Yellüce adlı bir yerde yerleşmiştir. Hama Döğeri kısmının oymak sayısı ise beşe çıkmıştır⁵⁵.

Osmanlı devrinde Haleb Türkmenleri arasındaki bu Döğerele âid son bir haber, XVII. asrın sonlarında Hama ve Humus taraflarında yerleştirilmek istenen aşiretler arasında onlardan da bazı oymakların bulunduğu dâirdir⁵⁶. Lâkin bu iskân teşebbüsünün tam bir muvaffakiyetsizlikle neticelendiği malûm olduğundan bu Döğeri teşekküllerinin bir müddet daha eski yaşayışlarını devam ettirdikleri ve sonra tam oturak hayata geçtikleri kat'i bir surette söylenilebilir.

2. Şam yani Dımaşk havalisinde yaşayan Türkmen topluluğu arasındaki Döğeri şubesi küçük bir oymak olup, 50 vergi nüfusundan ibarettir. Defterde bu Döğeri oymağının Doğan Kethüda'ya tâbi olduğu kaydedilmiştir⁵⁷.

3. Urfa sancağına ait defterlerde bu mıntakada sakîn bulunan aşiretler meyanında Döğeri adlı mühim bir kabileden bahsedilmektedir. Lâkin, kalabalık nüfuslu oymaklara malik olan bu kabîle, kürd menşeli olarak gösteriliyor⁵⁸. Aynı surette, Şerif Han Bidlisî'nin

⁵³ Bk. kayıtlar kısmı, nr. Ia.

⁵⁴ *Haleb defteri*, Başbakanlık arşivi, nr. 307, vrk. 99 b-100 a, 101 a-b.

⁵⁵ Kayıt, I b.

⁵⁶ Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri*, İstanbul, 1930, s. 107.

⁵⁷ Kayıt, II.

⁵⁸ Meselâ 976 (1568) Ruha (Urfa) sancağı defterinde bu kabîle: Cemâat i Ekrad-ı Döğeri suretinde zikredilmektedir (Başbakanlık arşivi, nr. 965, vrk. 165 a v d.). Kabîlenin vergiye tâbi şahısları arasında, Bayram, Gündoğmuş, Bûdak, Yağmur, Kaya, Sarı, Tanrıverdi, Durmuş, Dünder ve Satılmış gibi Türkçe adlar taşıyanlar görülmekte ve hattâ Karkın gibi bazı Oğuz boyları adı almış kimselere bile tesadüf olunmaktadır (vrk. 166 a). Bu Döğeri (oradaki halk arasında telaffuzu Döğeri) kabilesi 1747 ta-

bildirdiğine göre, Horasan'da Kürd Döğler tâifesi vardı ki, Gil (کیل) de denilen bu tâifenin reisi, Tahmasb zamanında Şemsüddin Bey idi⁶⁰. Herhalde bu sonucusu, Urfa'nın şimal doğusunda yaşayan Döğürlü kabilesinin İran'a gitmiş bir şubesinden başkası değildir. Bu göçün, Ak-koyunlular'ın amansız rakipleri Kara-koyunlular'ı yenerek İran'ı ellerine geçirmeleri ile alakalı olduğu söylenebilir. Ehemmiyetli bir Kürd aşîret zümresinin, görüldüğü üzere, Döğler adını taşımasına gelince, bu husus, bize göre, Türk Döğler boyunun, yukarıda anlatıldığı gibi, Rakka ve Urfa havalilerini uzun bir müddet hakimiyeti altında tutmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

İşte, XIV. asrın son yarısı ile XV. asırda Ca'ber merkez olmak üzere, Rakka ve Urfa havalilerinde küçük bir beylik kurmuş olan Döğürlü'lerin XVI. yüz yılda, Haleb ve Şam Türkmenleri arasında, görmüş olduğumuz gibi ancak bir kaç oymağına rastgelinmektedir. Bu keyfiyet, Döğürlü'lerin XV. yüzyılın sonlarında bilhassa Ak-koyunlular'ın tazyiki ile zayıf bir duruma düşüb parçalandıklarını göstermektedir. Parçalanmış Suriye Döğürlüleri'nin bir kısmının Ak-koyunlu tâbiyetine girerek bu devletin siyasî faaliyetlerine iştirak ettiği, diğer bir kısmının Ca'ber⁶⁰, Urfa, Anteb ve Haleb taraflarında yerleştiği ve onlardan bazı mühim zümrelerin de boy adı ile diğer isimler altında Suriye ve cenubi Anadolu'da dağınık bir halde eski yaşayışlarını devam ettirdikleri kuvvetle söylenebilir.

Eserini II. Bayezid devrinde yazan Osmanlı müverrihi Mehmed Neşri, Süleymanşah'ın Ca'berde Fırat'ı geçerken boğulmasını anlattıktan sonra onun başında bulunduğu ilin ahvali hakkında bilgi verirken bu ilden bir kısmının Ca'ber'de yerleştiği ve oraya kendi zamanında bunların neslinin hükmettiği sözleriyle⁶¹, tabii Döğürlüleri kastetmektedir⁶². Lâkin Kâtib Çelebi eski zamanlardaki Haleb Türkmenleri'ne dâir

arihinde Millî adlı büyük kürd aşîretinin hücumuna uğramış ve bundan ancak o zaman Haleb valisi olan Rağıb Paşa (Koca) nın müdahalesi sayesinde kurtulabilmiştir (İzzî, *Tarih*, s. 271). Döğürlü kabilesinin, Urfa'nın şimal doğusunda bulunan yurdu son zamanlara kadar kendi adıyla anılmakta idi.

و طائفة ذکر از اکراد در خراسان هست که ایشانرا کیل میخوانند و در زمان شاه طهماسب امارت ایشان بود.
⁵⁹ Şemsüddin Bîk nam şıxı mufuz bud. (*Şerafnâme*, Mısır, 1930, s. 424).

⁶⁰ Evliya Çelebi, Ca'ber havalisindeki halk hakkında: «Cümle ehalişi Türkmandır» dedikten sonra buranın Rakka'ya tâbi yüz elli akçelik bir kaza olduğunu söylemektedir (*Seyahatnâme*, III, s. 163).

⁶¹ *Cihannüma*, Ankara, 1949, s. 60-61.

⁶² Nitekim Kemal Paşazade de: «Ca'ber nevâhisine şimdi ol soydan Döğler derler bir boy tasarruf eder» sözüyle (*Tarih-i âl-i Osman*, Nurosmaniye ktp., nr. 3078 vrk. 8b) onların hangi boydan olduklarını açıklar.

verdiği listede Sâlim Bey Döğerleri'ni Adana vilâyetindeki Çakıt vadisinde göstererek Ca'ber'de Avşarlar'ın bulunduğunu söyler ki⁶³, bu, bir zühul olsa gerektir⁶⁴.

4. Boz ulus arasındaki Döğer mevcudiyeti, bu ile ait defterlerde iki oymak halinde gösterilmiştir. Bu oymaklardan Şahverdi Kethüda'ya ait olan cemâat, Kanunî devrinde 165 evden müteşekkil idi. Hacı Hamza Kethüda'nın emrinde olan diğer oymak ise, nüfus bakımından çok daha emhemiyyetsiz olup, ancak otuz ev kadardır⁶⁵. Ak-Koyunlu ulusunun Anadolu'daki en mühim bakiyesi olan Bozulus⁶⁶, arasında Döğerlere mensup bazı unsurların mevcudiyeti, bu Oğuz boyundan mühim bir zümrenin Ak-Koyunlu siyasî faaliyetine katıldığını göstermektedir.

5. Yukarıda Kerkük mıntkasında yaşadığını bildirdiğimiz Döğer oymağı, gerçi defterde bir tâife olarak vasıflanmışsa da nüfusu 45 evden fazla değildir⁶⁷. Bu oymak, yukarıda da işaret olunduğu gibi, Kara-Koyunlular zamanında Beyleri, bu mıntaka ile ciyarındaki yerlerin hakimi olan kuvvetli bir Döğer şubesinin kalıntısıdır.

6. XVI. yüzyılda Sis (sonraları Kozan) sancağında sakin olan Savcı-Hacılı kabilesi oymakları arasında Döğerlü adlı bir cemâat da vardır. Defterde bu Döğerlü cemâatının vergi evine dâir 54 rakamı verilmektedir⁶⁸.

İşte, XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Elcezîre'de yaşayan Döğer teşekkülleri bu bahsettiklerimizden ibaret bulunmaktadır. Aynı asırda Anadolu'da birçok ekinlik (mezrea), köy ve hatta bir mıntaka'nın

⁶³ *Cihannüma*, nşr. İbrahim Müteferrika, s. 598.

⁶⁴ Kâtib Çelebi'nin eski ve kendi zamanındaki Haleb (daha doğrusu cenubî Anadolu) Türkmenleri'ne dâir verdiği liste şudur: «*ve ol vakit Türkman-ı Haleb sekiz tâifedir: Zulkadiriye (ذالكادريه) Elbistan'da olurlardı. Özeriye Dâvud bin Özer cemâatından Misisa'da. Zekeriye (ذكريه) Döğeriye-Sâlim Zekeri-Döğeri-cemâatı Çakıttadır. Ramazan oğlu Adana'da. Avşariye (اوشريه) bilad ı Ca'ber'de. Varsak (ورساق) Tarsus'da, Bayadiye ve Köbekiye-Küpekiye (بياشيه و كپكيه) zâhir-i Haleb'de olurlardı. Amma halâ ol esâmî mütebeddi! oldu ki, bunlardır: Tâife i Pehlivan oğlu (طائفه پهلوان اوغلي). Tâife-i Bayat (بيات). Tâife i Kaçar (نچر). Tâife-i Avşar (اوشار) bunlar Receb oğullarıdır. Tâife-i Eymir (ایمير). Tâife i Köçeklü (کوجکلو). Tâife i Cirtid Silsüpür (چريد سيلسوپر). Tâife-i Abalü (عبالو). Tâife i Ördekliü (اوردکلو). Tâife-i Kara-koyunlu (نره کيونلو). Tâife-i Ak koyunlu.*

⁶⁵ Kayıt, IV.

⁶⁶ Bu Türkmen iline dair *Boz ulus Hakkında* adlı makalemize bakınız (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII, sayı 1).

⁶⁷ Kayıt, V.

⁶⁸ Kayıt, VI.

Döğöer adını taşıdığı, yine vergi tahrir defterlerinden anlaşılıyor ki, şimdi bunlardan pek azı kalmıştır⁶⁹.

Döğöerlerden bir zümrenin de İran'da Safevî hânedanının etrafında toplanmış olan Türk kabileleri arasında yaşamakta olduğunu, Şah Abbas'ın kitabdarı meşhur Sadıkî-i Afşar'ın bir kaydından öğreniyoruz. Sadıkî, *Mecma' ul-havass* adlı tezkiresinde, şâir, musikî ilminden malumattar ve çok eseri olduğunu söylediği Pirî Beğ Döğöer'den bahsetmekte ve bu Döğöer Beyinin Türkmen olduğunu da açıklamaktadır⁷⁰ lâkin Safevî tarihlerinde, bu Döğöerlere dâir bir kayda rastgelinemiyor. Mirza Ebül-Kâsım Oğuz Han ve evladı hakkında XIX. asrın birinci yarısında telif etmiş olduğu risalede Döğöerlerin de, Oğuz kabilelerinin ekserisi gibi, İran'a Hülâgü'nün maiyetinde geldiklerini yazmakta ve Erdebil bölgesinde yurt tuttıklarını söylemektedir ki⁷¹, bu sözler yalnız, İran'daki Döğöer şubesinin yurdunu bize öğretmesi bakımından belki bir kıymeti haiz olabilir.

DÖĞÖERLERE DÂİR

Vergi-Tahrir Defterlerinden çıkarılmış kayıtlar

I. HALEB TÜRKMENLERİ :

a) Kanunî Devri⁷²

1 — *Cemâat-i Döğöer-i Hama (دوگرها) an-tâife-i Yörükân-ı Haleb, der uhde-i Hilâl Kethüda;*

Yekûn

<i>Mücerred</i>	<i>Hâne</i>	<i>Neferan</i>
11	183	194

⁶⁹ *Köğlerimiz*, Dahiliye Vekâleti, 1933, s. 226 ; *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, Ankara, 1946, I, s. 336, 343.

⁷⁰ پیری بیگ دوگر - ترکان دور. خلیق و صحبیت آرای بیگت دور اختلاط و مصاحب همه چارو اوایانکنگ ... *Tezkire-i mecma' ul-havass*, nşr. موسیقی علمدینی بهره مند ازور. کوب تصنیفی باز ... ve farsça tercümesi Abdürresül Hayyampûr, Tebriz, 1327 şemsi, s. 120-121).

⁷¹ دویم دوکارکه بمعنی کرد آورنده است یعنی جامع الشتات یورت اولوس اودر بیابان نازور بوده تاعهد منکوقاآن نام و نشان ایشان در افواج هزاره وصده هست وفوجی برحسب قسمت در چرک سپاه هلاکو ایران آمده اند و در نواحی اردبیل مسکن گرفته سدی درغایت رصانت تمام نمودند و ناوور کولی نام کرده مرور ایام خراب و ویران تا (Tebriz, 1294, s. 414-415) درین عهد سعید باهر و فرمان حضرت ولیعهد و دولت قاهر تجرید عمارت یافت. Lâkin bu risale mateessüf eksiktir.

⁷² *Haleb defteri*, Başbakanlık arşivi, numara 1040, sahife 99-101, 105-107.

2 — Cemâat-i diğ^{er} Hama Döğ^{er}i, el-ma'rif Demürcili;

Yekûn		
<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
1	35	36

3 — Cemâat-i Döğ^{er}-i Haleb (دوكر حلب) an-tâife-i Yörükân-ı Haleb, der uhde-i Korkmaz ve Mahmud kethüdâyan;

Yekûn		
<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
13	230	243

b) II. Selim⁷³

1 — Cemâat-i Döğ^{er}-i Hama tâbi-i Ayne Hoca

<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
80	81	161

2 — Cemâat-i Döğ^{er}-i Hama tâbi-i İbrahim Kethüda b. Oruç Beg(?).

<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
9	19	28

3 — Cemâat-i Döğ^{er}-i Hama tâbi-i Doğan Kethudâ

<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
69	85	154

4 — Cemâat-i Döğ^{er}-i Hama tâbi-i Taşan-oğlu

<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
6	14	25

5 — Cemâat-i Haleb Döğ^{er}i tâbi-i Hasan Kethüdâ b. Mustafa

<u>Mücerred</u>	<u>Hâne</u>	<u>Neferan</u>
50	61	111

⁷³ Defter-i Yörükân-ı Haleb, Tapu - Kadastro Umum Müdürlüğü arşivi, nr. 97, vrk. 54b - 55b, 57a, 59b - 60b.

6 — Cemâat-i Haleb Döğeri tâbi-i Süleyman b. Yağmur

$\frac{\text{Mücerred}}{42}$	$\frac{\text{Hâne}}{58}$	$\frac{\text{Neferan}}{100}$
------------------------------	--------------------------	------------------------------

7 — Cemâat-i Haleb Döğeri mütemekkin derkarye-i Yellüce

$\frac{\text{Mücerred}}{14}$	$\frac{\text{Hâne}}{27}$	$\frac{\text{Neferan}}{41}$
------------------------------	--------------------------	-----------------------------

8 — Cemâat-i Demürcili Döğeri tâbi-i Ahmet Kethüda b. Ali Yâr

$\frac{\text{Mücerred}}{41}$	$\frac{\text{Hâne}}{39}$	$\frac{\text{Neferan}}{80}$
------------------------------	--------------------------	-----------------------------

II. ŞAM (DIMAŞK): 74.

1 — Cemâat-i Döğer (دوگر) tâbi-i Doğan Kethüda, tâbi-i m. (mezbur, yani Şam Türkmenleri)

$\frac{\text{İmam}}{1}$	$\frac{\text{Mücerred}}{4}$	$\frac{\text{Hâne}}{45}$
-------------------------	-----------------------------	--------------------------

2 — Döğerler nam-ı diğەر Ramazanlu tâbi-i m.

$\frac{\text{İmam}}{1}$	$\frac{\text{Hâne}}{24}$
-------------------------	--------------------------

III. BOZ ULUS: 75

1 — Cemâat-i Döğer (دوگر) müteallik Şahverdi Kethüda b. Arab

$\frac{\text{Sipahi}}{\text{nefer 2}}$	$\frac{\text{Mücerred}}{25}$	$\frac{\text{Hâne}}{123}$	$\frac{\text{Noferan}}{150}$
--	------------------------------	---------------------------	------------------------------

2 — Cemâat-i Döğer müteallik Şahverdi el-mezkûr

$\frac{\text{Hâne}}{6}$	$\frac{\text{Neferan}}{6}$
-------------------------	----------------------------

⁷⁴ Şam def, Bşb. Arş., nr. 401, vrk, 8a (sondan).

⁷⁵ Bozulus def, Bşb. Arş., nr. 561, 90b - 91a, 123b.

IV. KERKÜK: 76

Tâife-i Döğër (دوگر), *tâbi-i Kerkük*

$\frac{\text{Mücerred}}{8}$ $\frac{\text{Nâne}}{45}$; *hâsıl maa resm-i hâne ve âdet-i ağnam yekûn: 6875.*

V. SİS (KOZAN): 77

Cemâat-i Döğêrlü (دوگرلو), *an-tâife-i Savcı Hacılı* (صاوجی حاجیلو)

$\frac{\text{Mücerred}}{11}$ $\frac{\text{Hâne}}{53}$

⁷⁶ *Defter-i livâ-yı Kerkük*, Tp. Kd. U. M. arş., nr. 111, vrk. 45b.

⁷⁷ *Adana def*, Bşb. Arş., nr. 69, vrk. 370 a b.